

свою наукову діяльність під керівництвом талановитого історика Івана Крип'якевича.

Джерела та література

1. Ідзьо Віктор. Запорізьке козацтво в Українській державі в XVII – XVIII століттях. – Львів: «Сполом». – 2009.
2. Baranowski B. Powstania chlopski nac ziemiach dawej Rzeczy-Pospolitej. – Warczawa. – 1952.
3. Bisaccione. Historia delle guerre civili. – Bolonia. – 1653.

Сергій Гальчак

ФУНДАТОР ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Іван Виговський відомий широкому загалу науковців, краєзнавців як український військовий, політичний і державний діяч, гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави у Наддніпрянській Україні, Великий князь Руський, київський воєвода, учасник низки переможних битв, у тому числі й славнозвісної битви під Батогом, що сталася в далекому 1652 році на теренах Вінниччини [1], як великий сподвижник гетьмана Богдана Хмельницького. Проте це не повний перелік титулів і заслуг. Варто не забувати також про малодосліджену сторінку його діяльності – що саме він стояв біля витоків утворення Державного архіву козацько-гетьманської України, був його фундатором.

Термін «державний архів України» [2] запровадив відомий український історик Іван Крип'якевич. Початок же Українського Державного архіву пов'язують із зародженням козацтва, формуванням Запорозької Січі, виникненням козацького управління.

Історичні джерела XVI ст. засвідчують існування військового архіву у Трахтемирові Київського воєводства. Реєстрове козацтво

зберігало у цьому місті свій арсенал, казну, королівські корогви, переховувало важливі документи – козацькі привілеї [3, с. 34].

За часів Б. Хмельницького архів було перевезено до гетьманської столиці – Чигирина.

Функціонування системи державного устрою Української козацької держави, яка виникла в ході Національно-визвольної війни середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького, сприяло появі також численних поточних архівів. У роки війни відбувався активний процес формування структур нової козацько-старшинської влади. Полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій закріпився в Україні-Гетьманщині і проіснував до 80-х рр. XVIII ст. Його складовими були нові форми (полки і сотні) та дещо модифіковані усталені структури: міські общини з їх органами управління і суду (магістратами і ратушами) та цехи з певною автономією в управлінні й судівництві. Їхня діяльність відбилася у документах різного походження і форм.

В адміністративно-територіальному і військовому відношенні Гетьманщина поділялася на низку полків: Київський, Чернігівський, Стародубський, Ніжинський, Переяславський, Гадяцький, Прилуцький, Полтавський та ін. Вони були різними за територією, кількістю міст, містечок і слобід, жителів, кількістю в них менших адміністративно-територіальних одиниць – сотень. Полки мали до двох десятків сотень. Центрами полків були міста, які дали їм свою назву, окрім Київського і Миргородського, полкові канцелярії яких розташовувалися в Козельці й Сорочинцях...

Вища влада в державі належала гетьманові, який обирався на генеральній раді. Він був головнокомандувачем всього козацького війська, очолював верховне законодавство, адміністративне управління і суд. Від його імені здійснювалися міжнародні зносини (доки це право не перебрав московський уряд за договірними статтями). Він головував на старшинських з'їздах, був верховним розпорядником землі.

При гетьмані існувала Генеральна Військова канцелярія, що до 1720 р. виконувала функцію діловодного підрозділу. Її очолював генеральний писар, який входив до нечисельної державної еліти – генеральної старшини [4, с. 89 – 90].

В період Хмельниччини Генеральну Військову канцелярію очолювала талановита й неординарна особистість – Іван Остапович Виговський.

Будучи спочатку особистим писарем гетьмана Богдана Хмельницького, він швидко здобуває авторитет і робить блискучу кар'єру. Брав участь й у кампанії 1649 року. Тоді став головним поряд з гетьманом упорядником «Реєстру війська Запорозького 1649 – початку 1650 років». Цей же документ згадує про Виговського як про генерального писаря. Новий генеральний писар виступає навіть як співавтор деяких важливих універсалів Богдана Хмельницького, нерідко сам пише їх з волі гетьмана.

За короткий час Виговський створив потужну та високоефективну Генеральну канцелярію – своєрідний мозковий центр козацької революції. Ця установа була по суті Міністерством закордонних справ і одночасно – внутрішніх. Вона стала тим самим генератором, який згідно з волею гетьмана й ради Війська Запорозького приводив у рух численні привідні пояси державної машини. Сюди надходила військово-політична інформація з усіх кінців України і зарубіжних держав, тут приймалися та звідси відправлялися численні посольства, ухвалювалися важливі рішення, котрі поруч з військовими перемогами визначали долю України. Щоб створити таку потужну машину й керувати нею, потрібний був величезний талант адміністратора та політика.

Необхідність наведення різних довідок для гетьманського правління зумовила утворення архіву при Генеральній військовій канцелярії. Очолював архів і опікувався веденням діловодства генеральний військовий писар.

Активне листування гетьмана з іноземними урядами та забезпечення воєнного керівництва і функціонування адміністративних органів управління молодой держави вимагали від гетьмана оперативної інформації, звернення до документів. Тому військовий писар, котрий завжди був при гетьманові, возив з собою архів поточних справ [5]. Відтак існувала постійна небезпека втрати архіву, як, наприклад, трапилося під час Берестецької битви...

Уявлення про склад похідного архіву гетьмана дають повідомлення про захоплення поляками під Берестечком 1651 р. козацьких привілеїв від польських королів, оригінального тексту Зборівської

угоди (1649), листів від турецького цісаря, кримського хана та московського царя.

В архіві при Генеральній військовій канцелярії відкладалися документи про стосунки гетьмана з місцевою адміністрацією – полковими і сотенними канцеляріями, привілеї, угоди, листування. Є свідчення про те, що канцелярія зберігала копії дипломатичних актів, надісланих до інших держав.

Реляції російських послів початку 50-х років XVII ст. повідомляли про передання до Москви оригінальних документів з гетьманського архіву. Це стало початком руйнування українського архіву. За умови Березневих статей українсько-московської угоди 1654 р. гетьман був зобов'язаний надсилати найважливіші дипломатичні акти російському цареві. Оригінальні грамоти і листування гетьмана із сусідніми державами зосереджувалося відтоді в московських приказах.

Поділ України на Лівобережну та Правобережну, політичні й воєнні події після Андрусівського перемир'я 1667 р. мали катастрофічні наслідки для українських архівів – вели до розпорошування державного архіву і значних втрат документів.

Відомо, що за гетьманування І. Виговського важливі документи (королівські грамоти) було вивезено з Чигирина, їх переховували в Межигірському монастирі. Правобережний гетьман П. Тетеря, залишаючи Україну 1665 р., забрав до Польщі привілеї Запорозького війська.

З утворенням у Лівобережній Україні окремого гетьманства при гетьмані виникла генеральна канцелярія з архівом у гетьманській столиці. Столичним містом лівобережних гетьманів був Переяслав, згодом Гадяч і Батурин, де формувався архів. При гетьмані Іванові Самойловичу чигиринський гетьманський архів перевезли до Батурина. Внаслідок погрому Батурина московськими військами 1708 р. було зруйновано архів, ймовірно, він згорів разом з гетьманськими будинками. Уціліла лише невелика кількість документів, які вивіз гетьман І. Мазепа [3, с. 35, 36].

Отже, функціонування козацько-гетьманської держави сприяло розвитку архівної справи в Україні. Найважливішим моментом цього періоду було формування українського державного архіву. Біля його витоків стояв Іван Остапович Виговський.

Джерела та література

1. uk.wikipedia.org/wiki/Іван_Виговський
2. Крип'якевич І. До історії українського державного архіва в XVII ст. // Записки НТШ. – Т. 134 – 135. – Л., 1924. – С. 67 – 78.
3. Архівознавство: Підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
4. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. Дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
5. Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 61.

Олексій Струкевич

ІВАН ВИГОВСЬКИЙ ПРО ВЗАЄМИНИ МІЖ ГЕТЬМАНОМ ТА МОНАРШОЮ ОСОБОЮ

Погляди Івана Виговського як генерального писаря та гетьмана відображали насамперед погляди на політику козацьких старшин – політичної еліти Української держави. Як генеральний писар він отримав цю посаду тому, що повністю поділяв погляди Богдана Хмельницького.

Очолити Українську державу, І. Виговський продовжив політичний курс Б. Хмельницького на побудову й утвердження незалежної Української держави. Труднощі, які виникали на їхньому шляху, були пов'язані не лише з надзвичайно складним геополітичним становищем, яке сучасні історики називають «геополітичною пасткою» [1]. Не меншою перешкодою були і тодішні політико-культурні уявлення про монарші персони, їх ієрархію, роль у суспільному житті, шляхи здобуття повсталим народом незалежності, роль гетьманів у цій справі та ін.

За тодішніми політико-культурними уявленнями кожна людина і кожна п'ядь землі мали бути представлені перед Богом і світом людей (насамперед уособленим монархами) власним законним